

Jozef Čertík

Mihálikov jemný a Bakošov ostrý prechod k socialistickému realizmu

K brožúre Valéra Mikulu: Socialistický realizmus
(v slovenskej poézii) – texty a interpretácie,
Univerzita Komenského v Bratislave 2017

*Miesto činu: krajina
sa rozdelí, bude to čiara
ceruzkou, pritom
pohyblivá, pretne riekou, izbu
zreničku. Nie úsečka,
ale priamka; nemožno ju obísť.
Môžeš byť na jednej
alebo druhej strane
projektu sveta:
dvojrozmerného.*

(ŠTEFAN STRÁŽAY: INTERIÉR, 1992)

„Existuje už celkom viditeľná mocenská tendencia presunúť ‚poťouchlé‘ ohnisko ne-danteovského pekla z päťdesiatych rokov na roky sedemdesiate. Motivácia je – ak máme ostať pri tej češtine – ‚na bílém dni‘. Rozhodujúca časť disidentov bola – alebo priamo, osobne, alebo skrze najbližšie rodové príbuzenstvo – hrdinským vlajkonosičom tej najčervenejšej stalinskej zástavy, červenej nie iba od ideológie, čo by mi až tak nevadilo, ale aj od preliatej ľudskej krvi (čo je už pre mňa neprijateľné)“ (Milan Rúfus, Tvorba č. 2/2012 – list adresovaný M. Gáfríkovi, I. Kadlečíkovi a J. Vanovičovi bol publikovaný po básnikovej smrti; umrel roku 2008).

Keďže som v prvej polovici osemdesiatych rokov nepriamo zasiahol do literárnej vedy – ako redaktor pôvodnej tvorby vydavateľstva Smena som presadil vydanie zborníka mladej literárnej vedy Literárne rozhľady (zostavili V. Mi-

kula a P. Zajac – 1986) a knihu Valéra Mikulu *Hľadanie systému obraznosti* (1987) –, rád by som napísal k najnovšej literárnovednej brožúrke Valéra Mikulu *Socialistický realizmus (v slovenskej poézii)*, Univerzita Komenského 2017, ešte aspoň niekoľko poznámok.

1. V Mikulovej brožúre došlo nielen k nenápadnému presunu ťažiska teórie a praxe socialistického realizmu z päťdesiatych rokov na roky sedemdesiate, ale aj k presunu z osôb literárnej vedy vedenej Mikulášom Bakošom (1914 – 1972) na literárnu vedu zastúpenú Stanislavom Šmatlákom (1925 – 2008) predovšetkým touto vetou: „Z citátu vyplýva, že nielen Stalin a Ždanov, ale aj Šmatlák za hlavný rozlišujúci znak tohto typu literatúry nepovažujú ‚formu‘, ale obsah a ‚uvedomenie‘ (ideológiu).“

2. Mikula takto presunul Bakoša, autora knihy *Stalin a umenie* (1953), a predovšetkým prekladateľa Ždanova, pod čiaru, do poznámok a Šmatláka nad čiaru. Týmto presunom nenápadne urobil zo Šmatláka centrum a iniciátora Ždanovových doktrín. A pritom to bol práve Bakoš, kto preložil (pod menom Mikuláš Ezrovič) Ždanovov opus *O umení*, Pravda (tlač. Žilina 1950), a publikoval ho aj v zborníku *O socialistickom realizme* (SVPL Bratislava 1950). Stalinove a Ždanovove doktríny o literatúre a umení bol Bakošov import. O takmer generáciu mladší Šmatlák v päťdesiatych rokoch ešte nebol v hre o socialistický realizmus, mohol sa akurát začítať v Kultúrnom živote (1953) do štúdie profesora Bakoša *Stalin v sovietskom výtvarnom umení...* A hoci sa Šmatlák po skončení vysokej školy stal asistentom Literárnovedného ústavu SAV, po vojenčine už musel odtiaľ odísť, vrátil sa tu až roku 1953.

3. Manifest socialistického humanizmu sa jeho signatárom (M. Bakoš, J. Dubnický, M. Chorváth, P. Karvaš, A. Matuška, M. Považan, D. Tatarka) presadiť nepodarilo (9. 4. 1948), časť jeho signatárov (Chorváth, Matuška, Tatarka) už začiatkom roku 1950 boli obeťou doktríny socialistického realizmu – stali sa z nich „buržoázni nacionalisti“. Časť literárnej vedy vedená J. Šefránkom, J. Špitzerom (s M. Bakošom v pozadí) vtedy už tvrdo uplatňovala doktrínu socialistického realizmu. (V súvislosti s termínom „buržoázny nacionalizmus“ treba povedať aj to, že to bol termín v svojej podstate cynický a perfídny – buržoáznym nacionalistom sa stali povstalci Husák – syn roľníka, Novomeský – syn krajčírca, Tatarka – syn vojnovy vdovy, Mináč – syn čizmára, Matuška – syn úradníka elektrárrenskej spoločnosti atď.) Zato ich žalobcovia mali čisto „socialistický“ profil: Špitzer – syn dôstojníka rakúsko-uhorskej armády, M. Bakoš – syn veľkobchodníka so železom.

4. Ešte pred nimi sa stal obeťou doktríny socialistického realizmu básnik Lukáč, ktorého si vo februári 1950 za antológiu prekladov *Záhrada útechy* (Tranoscius) podali redaktor Pravdy Ivan Kupec, redaktorka Nového slova Agneša Kalinová a redaktor Kultúrneho života Ján Rozner. Lukáč nemohol po vojne publikovať dvadsať rokov, nemohol robiť ani kustóda v Múzeu Janka Jesenského, iba korektora Západoslovenských tlačiarňí. Smrek mohol iba prekladať a písať pre deti...

5. Presunutie ťažiska zodpovednosti za doktrínu socialistického realizmu na Šmatláka je prekérne aj preto, lebo to bol práve S. Šmatlák, kto ako predseda edičnej rady vydavateľstva Smena privítal Mikulovu a Zajacovu iniciatívu v podobe zborníka mladej literárnej vedy *Literárne rozhlady* (1986) a napísal do tohto zborníka prajný doslov. Zaujímavý je fakt, že hneď ako sa P. Zajac stal po Nežnej (roku 1990) riaditeľom Literárnovedného ústavu SAV, S. Šmatlák vo veku 65 rokov z ústavu odchádza.

6. Potom už neprekvapuje, že Mikula našiel ideológiu socialistického realizmu aj v sonete *Pohľad* (napísanom dvadsaťjedenročným študentom Mihálikom v novembri 1947), hoci v prvom diele antológie *Čítame slovenskú literatúru* je tento sonet uvádzaný ako pozitívny príklad. Jeho mladší kolega Fedor Matejov o ňom píše: „*Zbierka Plebejská košeľa (1950), ktorá rozvinula jednu motivickú líniu debutu, predstavovala úsilie o autentickú modernú sociálnu lyriku. Mihálikov básnický svet tu síce stratil svoje, anjelmi symbolizované zásvetie, ale východisková téma spontánneho životného, ešte neideologizovaného plebejstva akoby vystupňovala expresívne vášnivé básnické gesto (Lúbostný sonet, Pohľad, Plebejská košeľa).*“ Roku 1997 na záložke antológie *Čítame slovenskú literatúru* Mikula ako vedecký garant tieto riadky F. Matejova odobril, ale najnovšie už našiel ideológiu aj v sonete *Pohľad* od dvadsaťjedenročného Vojtecha Mihálika. Sonet je datovaný 15. novembra 1947.

Na základe dvoch slovných spojení – „*splav patricijských tiel*“ a „*keď som si tam modré ruky trel*“ – zaradil Mikula sonet o pocitoch študenta z malého mesta, ktorého sa na koncerte dotkol „*zrak neznámej mi ženy*“ k „*jemnému prechodu k socialistickému realizmu*“, hoci ide o základný životný prerod chlapca, študenta na muža, ktorý sa ešte necíti zrelý na lúbostný vzťah so zrelou ženou či na manželstvo, a preto sa, „*ujdúc po chvíli, vyšmykol z pasce možnej idyly*“. Dnes by sme to mohli prirovnať k textu Nagyovej piesne *Marcel z malého mesta...*

7. Mikula sa v svojej brožúre presunul z poľa literárneho vedca-historika na neistú pôdu ideológa, a tak mu v jeho fanatickom ťažení proti Mihálikovi a socialistickému realizmu uniklo, že to boli práve Mihálikove vybrané *Básne*

1 – 2 (1973/1974), v ktorých bol citovaný a plným menom uvedený Július Vanovič a jeho kniha rozhovorov *Antidialógy* (Bratislava 1968) v doslove Milana Pišúta (s. 325). (Stalo sa tak v čase najtvrdšej „normalizácie“.) Podobne mu uniklo, že aj roku 1982 bol Vanovič plným menom citovaný a uvedený v antológii Mladej tvorby *Správy z mladosti* (s. 16) práve Stanislavom Šmatlákom a rovnako v súvislosti s Mihálikom. Na druhej strane: v Mikulovej knihe *Hľadanie systému obraznosti* (1987) už meno Júliusa Vanoviča chýba, Mikula ho neuviedol, v zozname literatúry je kniha bez mena autora: *Antidialógy so slovenskými spisovateľmi*, Slovenský spisovateľ, Bratislava 1968. Bolo to už v čase perestrojky, takže Mikulova opatrnosť je tu v príkrom kontraste k jeho „odvážnym“, z vecnejšieho pohľadu len exhibicionistickým piruetám v jeho recenziách. Navyše, za to isté *Hľadanie systému obraznosti* Mikula získal, prevzal si, a teda neodmietol, prémii Rudolfa Jašíka, ktorú udeľovala Smena, vydavateľstvo SÚV SZM.

8. Literárny vedec Mikula by o oboch citovaniach mal vedieť. Mohol sa na ne odvolať...

9. Zaujímavé je, že ešte začiatkom osemdesiatych rokov bol Mikula k Vanovičovi veľmi kritický v súvislosti s knižkou filozofa Igora Hrušovského *Monoľógy a dialógy* (Slovenský spisovateľ 1980) – pohoršoval sa nad tým, že Vanovič „odflákol“ korektúry, v čom som mu dal za pravdu a dávam aj teraz. Je tam plno korektorských chýb a Vanovič bol a zostal korektorom tejto knihy, uvedeným v tiráži. Zodpovedným redaktorom bol Michal Bartko.

10. Podobne bol začiatkom osemdesiatych rokov kritický, presnejšie sarkastický aj k Ivanovi Štrpkovi a vôbec k Osamelým bežcom, k literárnej skupine, ktorá po roku 1989 zažila literárnovednú renesanciu, nazval ich „osamelými prešlapovačmi na mieste“ (Romboid 1982). Aj keď išlo o text ľahšieho, parodického charakteru, aj tento text dokladá, ako ľahko siahal Mikula po podstate svojej kritickej metódy. Tou metódou je sarkazmus. Menej často otvorený, väčšinou maskovaný za pseudovedeckú štylistickú ekvilibristiku... Po roku 1989 už boli Ivan Štrpka a Osamelí bežci znovu na „trati stáreže“ a nedotknuteľní – umelci.

11. Literárnemu vedcovi Mikulovi uniklo aj to, že autor akademického vydania básní Štefana Strážaya pán Mareš zaradil medzi knihy redigované Strážayom vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ aj knihy, ktoré Strážay neredigoval, lebo ich redigovať nemohol – vyšli totiž vo vydavateľstve Smena: Š. Moravčík: *Moravianska Venuša* (1984), *Sedláci* (1988), J. Švantner: *Lampa* (1986), J. Puškáš: *Štvrtý rozmer* (1986), J. Patarák: *Prvý rok mieru* (1990), F. Andraščík: *Svetadiel Tabu* (1990), V. Kondrót: *Zbierka nevyriešených úloh*

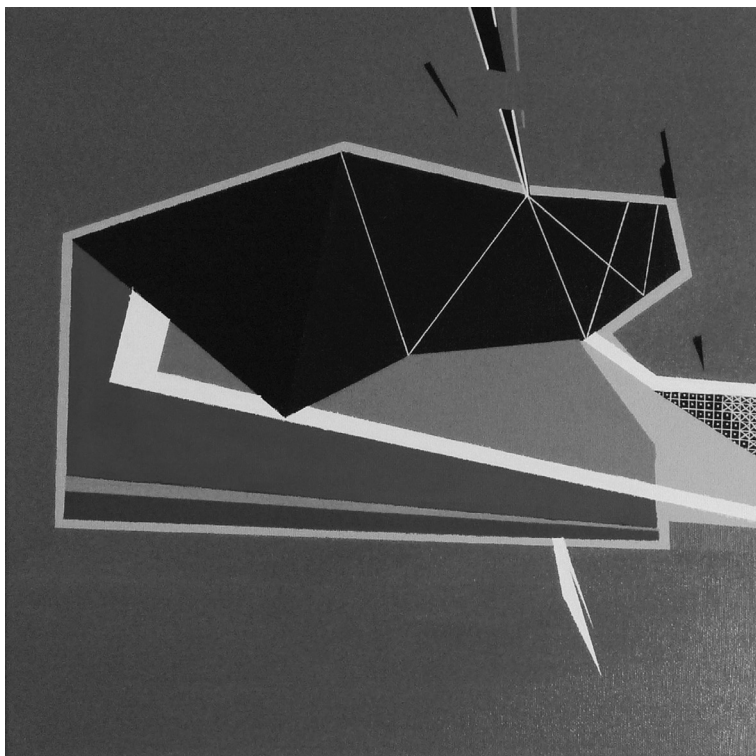
(1990)... Devätnásť rokov po vydaní poslednej zbierky Strážaya *Interiér* (1992) si už literárny vedec V. Mikula nepamätal, čo vyšlo v Smene a čo vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ, hoci v oboch vydavateľstvách pred novembrom (1989) publikoval. A v akademickom vydaní Strážayovej poézie *Básne* (2011) vystupuje ako odborný lektor. Pán Mareš a po ňom Mikula teda prisúdili prácu, ktorú urobili iní redaktori, Strážayovi. Mareš zjavne v rukách tieto tituly nemal, s najväčšou pravdepodobnosťou ich z nepozornosti prevzal z bibliografie edície Erb, ktorá bola pripájaná na konci každého titulu, publikovaného v tejto edícii, alebo už len z internetu... A Mikula jeho omyly neskorigoval, nevšimol si ich – aj keď ide o vedecké vydanie Strážayovej tvorby. Takže v Marešovom a Mikulovom podaní vyznieva „totalita“ ešte totalitnejšie ako v skutočnosti. Škoda, že doslov k Strážayovi písal práve Mareš, pretože tento odborník na komiksy mohol len veľmi ťažko uchopiť Strážayovu lyriku, ktorá nie je taká rukolapná a jasná ako komiksové žánre.

Kým J. Šefránek s J. Špitzerom roku 1950 nenašli v básňach Laca Novomeského ani „jediného socialistického riadka“, o šesťdesiatšesť rokov našiel Mikula v Novomeskom celú socialistickorealisticú báseň. Mimochodom, je to báseň *Slúžka*, ktorá tvorí podľa tvrdenia Šefránka a Špitzera iba „niekoľko sentimentálnych obrázkov“ a „nemožno si ju zamieňať so socialistickou poéziou“. Literárna veda v Mikulovom podaní urobila obrovský progres...

Roku 1999 vyšiel v českom vydavateľstve Libri *Slovník slovenských spisovateľov*, hlavným garantom a hlavným editorom tohto zborníka bol Valér Mikula. Ako redaktor Rádia Devín som s Mikulom ako garantom slovníka robil rozhovor, v ktorom som mu povedal niektoré výhrady. Napríklad už v hesle o V. Mikulovi sa nachádzala takáto negramotná štylizácia: „Zároveň pôsobil ako kritik, zameraný proti overeným hodnotám a mýtom slovenskej literatúry, najmä v literatúre 70. a 80. rokov.“ Overené literárne hodnoty a mýty sú tu postavené na jednu úroveň, aj keď nechcená charakteristika je v istom zmysle presná: Mikula skutočne pôsobil aj proti overeným hodnotám v slovenskej literatúre (Hviezdoslav, Rúfus). Táto negramotná štylizácia bola upravená až o desaťročie neskôr, v druhom vydaní slovníka.

Mikulu som vtedy upozornil aj na negramotnú štylizáciu v historickom úvode slovníka v súvislosti s ranostredovekou literatúrou a kultúrou: „Úlohou bolo zachovať antickú literatúru a rozvíjať kultúrnu výmenu medzi stredovekými národmi. Tak najstaršiu slovenskú stredovekú legendu O sv. Svoradovi a sv. Benediktovi napísal po latinsky pécsky biskup Maurus, jej protagonistu je pôvodom Poliak, dej sa odohráva v okolí Nitry a Trenčína. Ide o príkladný príbeh zo života svätca plný kuriózných anekdot“ (s. 15).

Mikula mi odpovedal, že za túto časť historického úvodu zodpovedá literárna vedkyňa Helena Májeková, čo je iste pravda, ale na druhej strane ju mohol na túto nepresnú štylizáciu upozorniť, aby ju v druhom vydaní slovníka (roku 2005) opravila. Nestalo sa. A tak aj v druhom vydaní slovníka „*kultúrna verejnosť*“, ktorej je slovník adresovaný a určený, nevie, kto je pôvodcom Poliak

Simona Štulerová: Ihrisko, akryl a fixa na plátne, 2017

– Svorad, alebo Benedikt, pretože nejde o jedného (ako uvádza slovník), ale o dvoch „*protagonistov*“. Kultúrna verejnosť môže iba nazrieť do *Dejín slovenskej literatúry* (Obzor 1984), kde sa môže dozvedieť, že: „*Svorad prišiel z krajiny Poľanov' (možno ide o Liptov). Pod reholným menom Andrej vstúpil do benediktínskeho kláštora sv. Hypolita na Zobore pri Nitre a neskôr sa uchýlil ako pustovník na Skalku pri Trenčíne. V pustovníckom živote ho nasledoval jeho žiak Benedikt, ktorého zbojníci zabili pre peniaze a hodili do Váhu.*“ (Pekná „*anekdota*“ v poslednej vete, však?!)

Spojenie „*príbeh zo života svätca plný kuriózných anekdot*“ je rovnako negramotné ako napísať v súvislosti s počiatkami slovenskej literatúry tieto riadky: „*Ak prijmeme tradičné situovanie počiatkov slovenskej literatúry do obdobia Veľkej Moravy (9. storočie), na začiatku jej písomnej podoby to bol starosloviensky jazykový implantát.*“

Cudzie slovo „*implantát*“, známe z medicíny ako „*zubný, chirurgický implantát*“ (pozri známe „*silikóny*“), je najnevhodnejšie použitým slovom v podstate na nehmotnú, ak chceme, duchovnú oblasť, akou je jazyk. A tak „*kultúrna verejnosť*“ musí opäť siahnuť po Pišútových dejinách a čítať: „*Starosloviensky jazyk (v najstarších slovanských prameňoch nazývaný ‚jazyk sloviensky‘) bol macedónskym nárečím z okolia Solúna.*“

Od roku 1999, v ktorom vyšla Mikulova knižka rozhovorov *Nečakanie na lepšie časy* (edične autorom pripravená k svojej päťdesiatke), som s Mikulom už nijaký rozhovor nerobil, lebo som tam popri exhibujúcich figúrach Mikulu našiel aj takúto – rabiátnu: „*Preto treba slovenského sráča Západom strasiť ešte viac ako za komunistov – až dotedy, kým si úplne vydesený nelahne na chrbát a labkami vo vzduchu nebude odovzdané čakať na jeho nájazd*“ (*Nečakanie na lepšie časy*, s. 63, Slovenský spisovateľ 1999). Táto figúra, ktorú dnes módne nazývame aj hejtovanie, bola tou Mikulovou figúrou, ktorá mi zobrala chuť viesť s ním ako redaktor rozhovory na literárne témy.

Keď sa človek zamyslí, prečo literárnemu vedcovi Mikulovi tak prekáža socialistický realizmus, prečo je na tento dobový literárny smer taký alergický... Jedna z možností, okrem ideologického a spoločenského zlomu po roku 1989, je možný úraz „*vedeckým komunizmom*“. Mikula totiž najprv študoval na Univerzite Komenského odbor vedecký komunizmus, bolo to na prelome rokov 1967 – 1968, sám sa o tom v rozhovore v Slovenských pohľadoch (č. 4/1989) vyjadruje: „*Najprv som študoval (vlastne neštudoval) sociológiu a vedecký komunizmus, to bolo v šesťdesiatom siedmom, ôsmom, a až potom som sa rozhodol pre slovenskú a francúzsku filológiu.*“

Mikula teda začal svoje vysokoškolské štúdium vedeckým komunizmom, aby potom prešiel na slovenčinu – francúzštinu. Či rozhodnutie študovať vedecký komunizmus bolo kalkulom (keď už chlapca na fakultu prijímú, ľahšie sa mu prestúpi na iný, žiadanejší odbor), alebo presvedčením, ktoré utrpelo ranu po auguste 1968, vie len on sám...